

Pál-Antal Sándor – Sebestyén Mihály (összeáll.): Maros-Torda megyei olvasókönyv
Lelőhely: adatbank.ro; Digitális szövegtárak

SZEGHALMY GYULA:

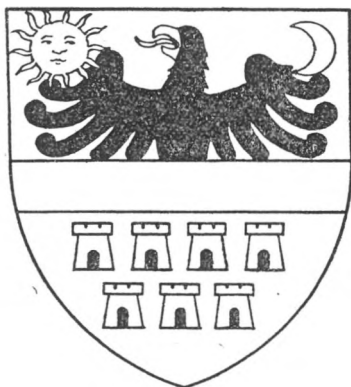
ERDÉLYI VÁRMEGYÉK

(A TÖRTÉNELMI ERDÉLY)

AZ ELŐSZÓT IRTA:

JÓZSEF KIRÁLYI HERCEG Ő FENSÉGE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ELNÖKE

KIADJA :

A MAGYAR VÁROSOK MONOGRAFIÁJA KIADÓHIVATALA
BUDAPEST, 1942.

FELELŐS KIADÓ : DR. LADÁNYI MIHÁLY

3. A régi Maros-szék helyén létesült **Maros-Torda-megyét** a teljes területét **Pálffy Sándor** és **Szebestyén Mihály** (összesen) **Maros-Torda** magyartörzsi örsége. Területe 4324 km². **Helyfőhely: Csátrány**. Délnyugaton Udvarhely- és Küküllő-, nyugaton Torda-Aranyos- és Kolozsvár-megye. Felülete hegyes. Különösen északi részeit hatalmas fenyőrengetegek, havasi legelőkben gazdag hegyek borítják. Közülök a Kelemen-havas csoportja kétezer métert meghaladó csúcsaival válik ki. Itt állanak az északi határon az 1994 méter magas **Sztruntyóra**, a 2102 méteres **Pietroszul** s a hegységnek nevet adó, 2022 méteres csúcsával büszkélkedő **Kelemen-havas**, melynek dél felé vad, szakadékos, emberi telepek létesítésére alkalmatlan ágai között, még havasi pásztorok sztináira is ritkán talál a természetjáró.

A rendkívül keskeny Maros-völgyét leszámítva, ilyen néptelen a Marostól délre eső **Görgényi-havasok** világa is. Ennek kimagasló csúcsai az 1248 méteres **Szászpad**, az 1245 méteres **Fancsal**, az 1685-ös **Bumásza**, az 1634-es **Batrina** s tőle délre, az 1615 méterre tornyosuló **Kereszthegy**. A Csikkal határos gerincen ül az 1689 méteres **Tatárkő**, tőle délnyugatra, a vidék fölött királykodó **Mezőhavas** (1777) s közvetlenül a csiki határon az 1620 méter tengerszinti magasságba tornyosuló **Feleszilása**.

A megye déli részét a **Nyárádmelléki hegyek** ágazzák be. Ez a Küküllő felé a **Mezőség** dombhátságába ereszkedik. Sík földje nincs. Csak a Maros-, Nyárad- és Küküllő-völgyében húzódik 1—5 kilométer széles művelésre alkalmas alluviális földszáv s ugyanitt helyezkednek el az apró községei, melyek mint felfűzött gyöngyszemek ülik a folyók partjait.

Fővízere a megyét teljes hosszában végighasító **Maros**. Ez gyűjti össze a Kelemen- és Görgényi-havasok sok száz forrását. Nagyobb mellékvizei a **Görgény**, a **Nyárádmelléki hegyekben** eredő **Nyárad** s a déli határt öntöző **Küküllő**. A tordaaranyosi határ felőli területet átszelő **Kapus-patak** útjában számos tavat alkot. Közülök legnagyobbak a **Mezőkőlpény** és **Mezőbánd** határában terülő hasonló nevű tavak. Országszerte híres gyógyítóerejű tavai **Szovátán** a **Medve- és Fekete-tó**.

Éghajlata megfelel az egyes vidékek tengerszinti magasságának. Így az alacsonyabb részeken enyhébb, a magasabbakon hűvösebb, sőt a Kelemen- és Görgényi-havasokban zord. Évi közepes hőmérséke 8.8° C. Évi csapadéka a magasabb hegyekben 7—8 száz-, a Nyárad mentén 6—7 száz m/m.

Legjelentékenyebb ásványi terméke a só. Termőterülete 406.831 hektár. Erdővel 195.000 hektár van borítva. Ebből kb. 100.000 hektár kiterjedésben fenyvesek terülnek. Lakosai mintegy 75%-ban magyarok, kik főleg a Maros alsóbb folyásai-, a Nyárad és Küküllő mentét lakják. A románok inkább a havasalji tájakon élnek. Szászrégen körül szász lakosságú falvak fekszenek. Kulturális életének főgócjai: **Marosvásárhely** és **Szászrégen**.

Öt közigazgatási járása van: a **Marosi alsó-**, **Marosi felső-**, **Nyárádszeredei-**, **Régeni alsó-** és **Régeni felső**. Községeinek száma 208. Székhelye **Marosvásárhely**. A vidék részletes leírását a »**Maros-vízkerénye**« című fejezetben találja az olvasó.

A megye multja a történelemelőtti korba nyúlik vissza. Területén Pál Antal Sándor Sebertyén Mihály összeáll. Maros-Torda megyei olvasókönyv. Budapest, 1927. Helyőhely: adatbank.rol Digitális szövegtárak

castrum nyomaira találhatók. A római katonai alakulatok szerint Dácia »costors pelestris alpensium« nevű katonai alakulata töltötte be a határvédői tisztet. Sóbányái minden, a tájon átvonult vagy időlegesen letelepült nép művelte.

Hogy területe mikor került magyar megszállás alá, nem tudjuk. De az Árpádok korában már a rabonbánok kormányozta értékes vidék. A székely-székek egyik legtekintélyesebb tagja. Ebben az időben is híres városa Novum forum Sicularum, a későbbi Marosvásárhely, mint a székelység nemzeti életének, a fejlődési kor sok fontos országgyűlésének jeles helye. Bethlen Gábor óta szabad királyi város. Később a megye kulturális és gazdasági életének központja.

A megye jelesebb helyei: a római castrumáról híres Nyárád-tő és Maroskeresztúr. A Maros völgyében Nagyernye, Pécsi Simon kancellár idejében (XVII. század első felében) a szombatos felekezet főfészke. Sáromberke, Gernyeszeg főúri kastélyairól ismert. A megye második jelentékeny ipari és kereskedő városa Szászrégen. A Kendy-család ősi birtoka Vécs. Az elragadó tájrészleteiért felkeresésre érdemes Déda, Ratosnya és Palotailva, a Felső-Marosvölgy jelentékeny helyei. A Görgény-patak völgyében, Görgényszentimre fölött omladoznak Görgény várának az ifjú János Zsigmondra s a szerencsétlen véget ért Barcsay Ákos fejedelemre emlékeztető romjai.

A Nyárád völgyében a sok-sok apró község közül kiválik az árpádkori templomáról ismert Szent Imre. Nyárád-Szereda valaha az ősi Maros-szék legjelentékenyebb helye volt. A Kisküüllő völgyében, közel az udvarhelyi határhoz fekszik a sós tavairól híres Szováta, mely ma Erdély egyik leglátogatottabb és legelőkelőbb fürdőhelye.

*

4. **Kolozs-megye** hosszan nyúlik a Szamosok mentén s míg nyugati része belesik a Bihar-hegység legvadabb zónájába, keleti része a Mezőség dombhátságában olvad. Területe 5150 km². Határai északon Szilágy-, Szolnok-Doboka- és Beszterce-Naszód-, keleten Maros-Torda-, délen Torda-Aranyos-, nyugaton Bihar-megye. Felülete hegyes. Keskeny alluviális síkja csak a Szamos völgyében van. Nyugati részének hatalmas hegycsoportja a Vlegyásza, melynek legmagasabb csúcsa az 1888 méterre tornyosuló Vlegyásza (Vigyázó-hegy). Délkeleti csücskét a Gy alui-havasok ember ritkán taposta vadonja, járhatatlan őserdeje-, nagykiterjedésű havasi legelője fedi. Főcsúcsai az 1672 méteres Verfu-Verfalu, az 1477 méteres Dobrin, másként Andrássy-havas.

Fővízere a Szamos és pedig ennek Meleg- és Hideg-Szamos nevű ága, Gyalutól kezdve az Egyesült Szamos. A megye északnyugati részét a Kalota-, Sebes- és Drágán patakok egyesüléséből keletkezett Körös öntözi. Északon, a szilágysági határ mentén, az Almás vadregényes völgye kanyarog. Az említett vizek

Mikor a Maros Rátosnya alá ér, már csak apró habfodrot vágó, halkán sustorogva sikló víz, mely a mederszéleken fölhalmozott görgőkövek tömegével árulja el, hogy néha, — tavaszi áradások idején — tud szilajabb is lenni. 1940. szeptember havában, ezen az úton ment végig a területet megszálló csapataink egy része. Ebben az időben országutakon és folyóvölgyekben, rejtett erdei ösvényeken és úttalan utakon, mindenütt megszálló csapatainkkal találkozott az errefutó. Katonát termett a hegy, a völgy, az erdő, s a bámuló román lakosság megdöbbenve észlelte, mennyire hazug ámtítás volt vezetőinek az az állítása, hogy »magyar hadsereg nincs s ami van, annak fegyvere, felszerelése hiányos, tehát félelemre semmi ok«, mert az országutakon végiggördülő páncélos autók, nehéz ágyúk, motoros osztagok, magasban zúgó repülőgépek sokasága, tüztől, erőttől duzzadó végeszakadatlan emberlánc, fényesen rácáfoltak a hazudozásra s a magyar hadsereg felkészültségét, harcra termettségét a maguk valóságában mutatták be.

Déda alatt, a Görgényi-havasok egyik északnyugati hegyfoka, újabb kanyarba kényszeríti a folyót. A kanyarral szemben, a Kelemen-havasokhoz tartozó Szrunyóra csoportjából lerohanó Kövesd-patak ömlesztzi a Pojana Tomi rengetegeiből összegyűjtött csermelyek vizét a Marosba.

Disznajónál a völgy kiszélesül. Az erdő helyenkint ugyan még lehúzódik a víz partjáiig, de legtöbb helyt már pompás rétek, kaszálók, szántócsíkok futnak versenyt a vízzel, mely szétterül medrében, apró kavicszátányok között siklik tova.

A Maros Vécsnél már csaknem négy kilométer széles völgyben folytatja útját. Itt szétterül. Ágakra oszlik. Szigeteket fog körül. Termékeny medencéjében egymást érik az apró falvak. A vécsi magaslaton, ősi római erősség helyén épült föl a Kendyek ma is meglevő soktornyos, bástyás, felvonóhidas kastélya, mely hajdan az erdélyi fejedelmek magánbirtokához tartozott s hatalmas parkjával, remek berendezésével, látványossága a vidéknek.

A Maros felső völgyében Szászrégen az első nagyobb város. Központja a vidék apró falvainak s éppen ezért kereskedelme, piaca forgalmas, vásárait a szomszéd megyék lakosai is fölkeresik. Utcái rendezettek. Épületei csinosak. Kilátása a Görgényi-havasokra nagyszerű. A Felsőmaros völgyéből leereszkedő tutajok első nagyobb állomása. A csaknem tízezer lakost számláló megyei város vegyesnyelvű népe példátmutató egyetértésben él. Minthogy 1848-ban csaknem teljesen elpusztult, épületeinek legnagyobb része újabb keletű. Legmutatósbab része a Horthy Miklós-tér és legősibb építménye a XIV. század első tizedeiben épült evangélikus templom.

A várossal szemben nyílik a Görgényi-havasok Tatárkő nevű csúcsa alatt eredő Görgény-patak 4—5 kilométer széles völgye, melynek középtáján, egy kimagasló hegycsúcson, Görgény vár romjait marja, porlasztja az Idő. Ez a vár is egyike azoknak, melyek ere-

detét a tündérekkel, óriásokkal hozza kapcsolatba a szertelenül csapongó nép képzeletét.

Szurágott oklevelekből tudjuk, hogy a XV. században már állott. Mikor először kerül a történelem előterébe, Zsigmond király adományából Hunyadi Jánost találjuk a hatalmas kiterjedésű görgényi uradalom és vár birtokában. 1526-ban a Zápolyák kezébe kerül. Mint ilyen, kedvenc tartózkodási helye az őserdeiben vadászni szerető János Zsigmondnak, kit 1571-ben halálos betegen innen szállítottak Gyulafehérvárra.

Itt töltötte utolsó napjait Barcsay Ákos, Erdély tragikus sorsú fejedelme is, kit ellenfele, Kemény János, 1661-ben mint foglyot innen vitetett Kővárra, de kísérői útközben a kolozsmegyei Répa község határában meggyilkolták és holttestét Kozmatelkén hantolták el.

A várat 1708-ban Rabutin császári tábornok vette ostrom alá s elfoglalása után leromboltatta, nehogy valaha is megvethesse lábát abban a kuruc. A XVIII. század elején az uradalmat birtokoló Bornemisza-család a vár tövében építtette azt a kastélyt, melyet később a magyar állam — mint ajándékot — Rudolf trónörökös részére vadászkastélynak alakíttatott át.

Ha megállunk a vár romfalai alatt s tekintetünket a szemben karéjosodó Görgényi-havasok felé irányítjuk, úgy véljük, mintha egy óriási dioráma közepén állanánk, melynek elbűvölő hátteret festett a művész keze. A láthatáron őserdővel megült hegykúpok sorakoznak. Szemben velünk az 1248 méteres Zászpál emeli kúpos fejét az előtéri hegyek fölé. Aztán mintha nagyság szerint állította volna őket sorba a teremtő természet parancsa, hatalmas karéjban húzódnak délkelet felé. A balszárnyon ott kezdi a sort az 1243 méteres Fancsal, utána az 1585 méterre kapaszkodó Bumásza, az 1634 méteres Butrina s a délre hajló jobbszárnyon a Mezőhavas királyi zászlótartója, az 1777 méteres Tatárkő.

Ha már erre járunk, a Nyárádmelléki hegyeken át keressük föl a Kisküküllő völgyét, hogy megtekintsük az erdélyi sóvidék egyik re-mekfekvésű fürdőtelepét: Szovátát. Helyenkint a föld felszínére felynomuló sószikláit már Erdély őslakói is bányászták. A kibányászott sötömegek helyén a múlt évezredek folyamán kisebb-nagyobb sóstavak keletkeztek, melyek vize ma elsőrendű értékei a bajaiban gyógyulást kereső embernek.

Szovátán három jelentékenyebb sóstó van. Legnagyobb közöttük a körülbelül hat kataszteri hold kiterjedésű Medve-tó, melynek környékét nagy kiterjedésű erdők és napsütéses domboldalak teszik értékesé. Erős gyógyítóhatású vizének jellemző sajátága, hogy míg felszínének hőmérséke azonos a környező levegő hőmérsékével, addig lefelé hőfoka egyre emelkedik s másfél méter mélységben már 70 fokot mutat a lebocsátott hőmérő. A tavak partján a világháború előtt pompás fürdők és nyaralók épültek s a gyógyulni és üdülni vágyók az ország legtávolabbi vidékeiről is fölkeresték. Kiseb-b, de ugyancsak sóban gazdag tavai a 9000 m². kiterjedésű Magyarósi-9200 m².-es Fekete-tó. Még kisebbek a 2900 m².-es Vörös- és a 600 m².-es Zöld-tó, ezek közelében van a fürdő egyik látványossága a szabadon álló sóhegy. Közeli kiránduló helye a sóhegyről nevezetes Parajd, a Juhod és Szilaspatatok által körülfogott sziklaorom csú-

csán, szinte hozzáférhetetlen magasságban az ördöggel cimboráló Rapszód és a Patakványi Csörgőzetű Teleki Asztalkő s a Görgényi-havasok felől a Győrnyékű csúcsai: a Feleszilása és Tatárkö.

Szovátáról Köszvényesremetén és Péterlakán át visszatérünk a Maros völgyébe. Itt az első utunkba akadó község a kis Gernyeszeg, melynek főérdekessége a Telekiek barokk ízlésben épült s a gödöllői királyi lakkal testvérnek látszó kastélya, melyről a nagyítani szerető székely hagyomány azt tartja, hogy »olvashatatlan számú szobája és annyi ablaka van, mint ahány napja az esztendőnek«.

A kastély helyén valaha sáncokkal, vizes árkokkal körülvett fölvonóhidas váracska állott. Első birtokosai a bajor földről bevándorolt Frank és Simon vitézek voltak, kik Zsigmond király 1407. évi adománylevelével jutottak a gernyeszegi uradalom birtokába. Az értékes dominium azonban még 1410-ben gazdát cserélt. Ekkor ugyanis az Apafiakkal, Bethlenekkel, Becseiekkel rokon Erdélyi-család egyik tagját, Antalt iktatta birtokba a fehérvári káptalan. Ez az Antal egyik levezetesebb szereplője Zsigmond korának. Ő volt az, ki a szerencsétlen kimenetelű nikápolyi csatából segítette ura királya életét megmenteni. Mint Knin várának kapitánya, leverte Hervoja lázadását. Szembeszállt a Zsigmond király hatalmát megtörni akaró Nápolyi László-féle mozgalommal. Urát elkísérte a konstanci zsinatra s jelen volt Aachenben, Zsigmond király és Borbála királynő koronázási ünnepségén. A gernyeszegi uradalmat hűsége jutalmául kapta azzal a címerrel együtt, melynek egy márványfaragványos példányát akkor ásták ki a sáncromok alól, mikor a mai kastély alapjait 1674-ben lerakták. Ebben az időben a kastély és a hozzátartozó hatalmas uradalom I. Apafi Mihály adománya folytán, a korszak leg-hatalmasabb főuráé, Teleki Mihály kancelláré, kinek 1690-ben a zernyesti csatában elvérzett holttestét, felesége, Veér Judit a kastély sírboltjában helyeztette el.

Gernyeszegtől három kilométernyire, a sáromberki fenyves százados szálfái között rejtőzik a könyvtáralapító Teleki Sámuel kancellárnak, majd az Afrikautazó Teleki Samunak, Rudolf trónörökös görgényhavasi vadásztársának ódon kastélya. A földszintes kastély valóságos múzeum. Termeiben, tárlóiban, értékes fegyverek, vitruvjai-ban kincseket érő drágaságok: boglárók, ékköves mentekötők, süvegforgók, párták, nyakláncok, címeres kupák, százfiókos almáriumok, bennük levendulaillatos varrottasok, habkönnyű csipkék, foszladozó selymek, némaságukban is beszédes emlékei a hajdani főúri életnek. Aztán termek, folyosók következnek, melyekben Afrika exotikumának érdekességei: néprajzi tárgyai, vadász trófeumai vannak kiállítva. De itt vannak a Görgényi-havasok faunájának kitömött állatai is, köztük egy hatalmas fekete vérméde, melyet Samu gróf veszedelmes kézitusában ejtett el a mult század nyolcvanas éveiben.

A sáromberki kastély terraszáról pompás képben tárul elénk a Maros völgye. A jobbparti előhegyek szélesen elapult erdős hátai alatt, a medence termékeny dombvidék képét mutatja. További négy kilométeres gyaloglás után, a Marosvölgy kiöblösödésében, Nagyernyét találjuk. Péchy Simon kancellár korában itt volt a szombatos

zelekezet (magyar zsidók) főfészke Bethlen Gábor fejedelem 1621-ben Pál-Angel Sándor-Sebestyén Mihály (összeáll.) Maros-Bódva megyei igazsághelyi fejedelem rémuralma idején itt lakált. Lásd a leírás a Szamosújvárott lefejezett Kovacsóczy Farkas kancellár, kinek Erdély történetére vonatkozó értékes levéltárát ma is őrzi a hatalmas park közepén álló kastély egyik terme.

A kiszélesedett Marosvölgy balparti szegélyén, a hegyek lábához simuló országúton haladva, alig hagyjuk el Szentgyörgyöt, a Nyárádmelléki-hegyek tövében egy nagy város épülettömege, gyárkéménysora és templomtornya látszik kinőni a szemhatárból: Erdély egyik legjelentékenyebb, történelmi emlékekben leggazdagabb, magas kultúrájú városáé, Marosvásárhelyé.

Fölötte, mintha védeni akarná, ma is ott emelkedik a reformátusok templomával koronázott várdomb s alatta hajdani várának egyik ép bástyatornya. Ki építette rajta az első föld-, vagy kővárcsot? A múlt évezredek alatt kik bírták, lakták? Régebbi történetét elfeledték följegyezni. De a városban és környékén felt kő-, bronz-, vaskori tárgyak, római épületmaradványok, istenszobrok, a népvándorlás egymásratorlódott emberhullámainak ősi bizonyítékai: a gót, gepida, hunn, avar fegyvertöredékek, ékszerek, érmeek, mind, beszélő bizonyosságai annak, hogy helyén évezredek szakadatlan folytonosságában buzogott az élet.

Természetes. Fekvése predestinálta erre. A Marosvölgy ősidők óta nyitott kapuja volt a vándorló, hódító, hazáikereső népeknek. És kellett-e kedvezőbb terephely, hol rövidebb-hosszabb időre felüssék tanyáikat, mint itt, hol a folyóvölgy fölött, mint természetes erősség állott a várhegy, melynek egyszerűbb, vagy kiépítettebb erődje könnyen megakadályozhatta a völgyben előretörő ellenség útját, másfelől pedig a folyóvölgyek összekötötték mindazokkal a pontokkal, melyeken később Erdély legjelentékenyebb városai: Kolozsvár, Enyed, Gyulafehérvár stb. kifejlődtek. De éppen ez az előnye volt olykor veszte is. Hadászatiilag, gazdaságilag kedvező fekvése irányította feléje az ellenség útját. Így története mozgalmas, változatos, fölemelő és lesújtó, sorsfordulatos eseményekben egyaránt gazdag.

Ameddig a krónikaírók, legendáriusok a város multjába visszanyúlnak, mindig fontos hely. Székelyország kapuja, erőssége, hírneve, büszkesége, öröme, gyásza és nincs az ezeréves magyar történelemnek olyan fejezete, Erdély külön históriájának olyan lapja, melyben ne szerepelne. Bár a honfoglalás és legelső királyaink korából nincsenek adataink, melyek rávilágítanának eddigi életére, kétségtelen, hogy különösen a székelység életében a hagyományok már ekkor is kiemelték Erdély városai közül.

Első okleveles nyomát Kálmán királyunk idejéből (1095—1114) találjuk, ki egy 1107-ből származó oklevelében Novum Forum Sicularumnak mondja. 1241-ben a tatárok dúlják föl. De csak a várost, mert a fölötte emelkedő vár minden ostromuknak ellenállt. Az Anjouk alatt is jelesebb hely. A Nagy Lajos korabeli oklevelekben neve gyakran fordul elő. Sőt az egyikben már nem Novum Forumnak, hanem Zekel Wasarhel-nek írják.

Székely-Vásárhely fontosságára egyébként következtetni lehet abból is, hogy a székelyek ősi, talán még az Árpádkor legelejéig

visszanyúló szokás jogán, a király koronáztatása, mennyegzője alkal-
mával, de főleg első fia születésekor. Vásárhelyre gyűltek össze, hogy
Pál Antal Sándor - Sebestyen Mihály (összeállítás) Maros-Torda megyei Vasokonyv
Lelőhely: adatbank.ro, Digitális Szövegtárak
lerójják itt az úgynevezett ököradot. Erről az adónemről már az
Aranybullában is van szó. Ugy látszik, beszédese és elszámolása kö-
rül visszaélések történhettek, mert az 1222—1231-iki törvények meg-
táltják, hogy a várispánok a király részére lebélyegzett mintegy 30—40
ezer főre menő ökörből dézsmát szedjenek. Mivel az ököradó le-
rovása és a kiválasztottak sütővással való megjelölése (ökörsütés) al-
kalmával Erdély legtávolabbi vidékeiből is összegyülekeztek a szé-
kelyek, az ekkor tartott vásárok lassankint óriási forgalmúvá nőttek ki
magukat, aminek természetes következménye a város anyagi fellen-
dülése lett.

Mint város, első szabadalomlevelét 1482-ben Mátyás királytól
kapta, ki »oppidum«-nak nevezi és lakóit a vámfizetés-, nemeseit pe-
dig a fejadó alól fölmenti. 1506-ban nagy forrongás színtere a Szé-
kelyföld, de különösen Vásárhely. A forrongás oka, az évtizedekig
nem szedett ököradó erőszakos behajtására irányuló kísérlet. Ugyanis
a XIV—XV. századbeli magyar uralkodók legtöbbszörének nem volt fiú-
gyermek s így az ököradó szedése lassan kiment a szokásból. 1506-
ban, mikor II. Ulászló feleségének, a lengyel Erzsébetnek fia született,
a későbbi II. Lajos, a királyi adórovók ismét föl akarták újítani a régi
szokást és fölszólították a székelységet, hogy ökreiket az »adó le-
rovása okáért« hajtsa föl Vásárhelyre. Am a székelység megtagadta az
adófizetést, mikor pedig erre kénszeríteni akarták, fegyverhez nyult
és a leverésükre küldött királyi hadakat úgy szétverte, hogy maga a
vezér, Tomori Pál is csak nehezen tudta életét megmenteni. Az ökö-
radó miatt a székelység között még csak egy ízben tört ki a lázadás,
és pedig 1540-ben, mikor János király felesége, Izabella, a kis János
Zsigmond születésekor kísérlette meg azt behajtani. Ettől kezdve a
szokás gyakorlása végleg megszűnt.

A magyar királysággal folytatott versengések idején, midőn Iza-
bella királyné a ferdinándpárti urak immár veszélyessé vált zaklatása
ellen 1551-ben a törökhöz fordult segítségért s az Moldva felől nagy
sereggel tört az országba, Izabella seregei a vár alatt vereséget szen-
vedtek. De az erdélyi részeken nem sokáig tartott a Ferdinánd-pár-
tiak becülete, mert öt évvel később, 1556-ban, a Vásárhelyt tartott
országgyűlés nagy többséggel mondta ki a határozatot, hogy »eláll
Ferdinándtól és a török védelme alá helyezi magát«.

Az 1559-ben meghalt Izabella királynő fia, János Zsigmond,
nehéz viszonyok között vette át a fejedelemséget. Miután közte és
Ferdinánd között nem sikerült a megegyezés, 1562-ben kitört az el-
lenségesség s ennek bajait még fokozta az is, hogy a székelyek
kedvezőnek látván az alkalmat, fegyverrel igyekeztek régi szabadal-
maikat visszanyerni. A küzdelem során a mintegy 40.000 főnyi szé-
kely legyőzte Majláth Gábor seregeit, de a győzelem rövid életű volt,
mert a Majláth segítségére siető Radák László a székelyeket szét-
szórta, a segesvári országgyűlés pedig megtorlásul nemcsak meg-
fosztotta őket minden kiváltságuktól, hanem a fölkelés főbjeit ki is
végeztette.

1657-ben a tatárok perzselték föl. 1659-ben, a még üszökbe

fult falak között választották fejedelmé II. Rákóczy Györgyöt, majd
ennek Pál Antal Sándor, Stebestyén Mihály főszeáll. Maros-Torda megyei olvasókönyv
ben Apafi Mihályt. A város XVIII. századbeli történetéből kimagasló
esemény, hogy 1707. április hó 5.-én, itt iktatták a fejedelemségbe a
Lelőhely: adabank.ro; Digitális szövegtárak
a kuruchadak legendás vezérét, II. Rákóczi Ferencet. 1848-ban Ge-
deon császári tábornok a város falai alatt verie szét az Agyagfalvá-
ról fölvonult székely hadakat s az elfoglalt várat 1849. jan. 13.-áig tar-
totta, mikoris cserepár őrségét Bem tábornok honvédei üzték ki falai
közül.

*

Marosvásárhely törvényhatósági joggal fölruházott szabad ki-
rályi város, a székelység fővárosa ma is. Szinte lázasan lüktető életé-
ben ott tükröződik vissza a székely nép minden erénye: törhetlen,
hazafisága, alkotni vágyása, szellemi élete, sajátos erdélyi gondolko-
zása. Aki ma végigsétál a város főbb utcáin, a Kossuth-, Vörösmarty-,
Bocskai-, Rákóczi-, Bethlen-utcákon, az impozáns méretű, sürgő-forgó
embertömeggel telt, szépen fásított, parkozott Széchenyi-téren, a
modern közhivatali és magánpaloták mellett érdekes összekeveredés-
ben látja régi, patinás, történetgazdag épületeit: a fényes mult em-
lékeit összeölelkezni a fejlődést ígérő jellel.

Ódon épületei közül legrégebb a domokosrendiek XV. szá-
zadban gótstílusban épült, de ma a reformátusok tulajdonában levő
vártemplom. Évszázadok múlása, rombolása, helyreállító munkája
ugyan kivetkőztették eredeti alakjából, de azért ma is egyik emlék-
gazdag épülete a városnak. Erdély viharos századaiban Báthory Ist-
ván várrá alakíttatta, de mint vár nem sokáig állott, mert Erdély hó-
hérja: Básta György, 1601-ben földulta és alig hozták rendbe, mikor
a II. Rákóczy György ellen portyázó török-tatár martalócoknak esett
áldozatul.

1571-ben János Zsigmond fejedelem jelenlétében az erdélyi
rendek ebben a templomban mondták ki a szabad vallásgyakorlatot.
Sírboltjában a bethleni Bethlen-család egyik legkiválóbb tagjának, az
1678-ban elhunyt Bethlen János kancellárnak földi részei porladnak.
A főúr »Commentarii de Rebus Transilvanicis« és »Historia Rerum
Transilvanicarum« című munkái, egyik legbecsesebb adatgyűjteménye
Erdély XVII. századbeli történetének.

További régi épületei a katolikusok és reformátusok XVIII.
században épült temploma s ez utóbbival szemben a Rákóczyak fel-
virágoztatta ősi kollégium, melynek tanárait, tanulóit György fej-
edelem halála után fészkekből kiüldözte s hosszú időre hontalanná
tette a jezsuiták hatása alatt álló Báthory Zsófia. Ennek az intézetnek
volt tanára a maga korában híres Fogarasi Pap József, a filozófus,
több külföldi tudományos társaság tagja, kit II. József az 1784-ben
Nagyszombatból Budára helyezett egyetem »logika, metaphysika és
morál« professzorává nevezett ki; továbbá Bolyai Farkas, a világhírű
matematikus (†1856.) és lángelméjének örököse: János, a geometria
nagy mestere (†1860.). Emléküket a Kollegium úgynevezett Bolyai-
múzeum őrzi. Kéziratok, levelezések, könyvek, egykorú bútorok
vannak itt fölhalmozva, melyek egytől-egyig a kiváló tudósok életére

emlékezettnek. A régi református temető árnyas lombjai alatt egymásmellett álló sírköveiket a városnak megforduló tudósok kegyelete ma is gyakran főheresi.

A kollégiumon kívül a városnak másik büszkesége a gr. Teleki Sámuel kancellár 1796-ban alapította, kb. 70 ezer kötetből álló ú. n. Teleki théka, melynek gyűjteményét számos őnyomtatványon és unikumon kívül, a középkori kódexirodalom egyik jeles terméke, az 1230 körül magyar nyelven írt a Vásárhelyi kódex és Tacitus Anna-leseinek Mátyás király címerével ellátott, pergamenre írt példánya teszi nevezetessé.

A Szentgyörgy utcában ott áll a »Makariás-ház«, melyben József főherceg, a későbbi kalapos király 1773-ban, erdélyi utazásai során lakott. Az Ebhát-nak nevezett Kazinczy-utcában álló kaszinó épületében valaha Kazinczy Ferenc, a nyelvújítás korának kiváló írója. műfordítója lakott. A »Görög-ház« emléktábla hívja föl a látogató figyelmét, hogy 1849-ben, a segesvári csata előtt, Petőfi Sándort, a magyar líra halhatatlanját látta vendégül.

1852-ben, mikor Ferenc József országos körútjában Marosvásárhelyt is megfordult, a Görög-házban folyt le az a humoros emlékeztető vacsora, melyen a magyar nyelvet törve beszélő uralkodó a vacsora végén sárgadinnyét kért, de ezt a szót »sarkadiné«-nak ejtette ki. Persze nagy lett a zavar. Az urak összenéztek, aztán gondoltak egyet és kiszáratra a királyi vendég elé állították a város szépségéről híres kacér nőszemélyét: Sarkadinét.

Az uralkodó nagyot nézett. Észrevette a nyelvbotlást, de nem szólt. Am az urak is észrevették és a fatális tévedésen egy emberöltőn át volt mit kacagni a jó vásárhelyieknek.

A város újabbkori épületei közül messze kiválik Lechner Ödön építőművész alkotása, a székelymotívumokban gazdag karcsútornyú városháza, melynek homlokzatát a felszabadulásig a románok »Primaria« felírással éktelenítették el. És látványosság számba megy Lechnernek egy másik építészeti alkotása, a »Közművelődés háza«, frontján a művelődéstörténetből vett relifekkel; Aranka György, a híres erdélyi püspök-, Mentovich Ferenc az író-, a két Bólyai-, Petelei István, a jeles elbeszélő a székely népmesék és bal-ladák fáradhatatlan gyűjtője és Tolnai Lajos, a regényíró mellszobraival. Tükörtermének fal- és üvegfestményeiben Kriesch Aladár festő-művész, a legszebb székely mondákat örökítette meg. Múzeumában a székely nép immár világhírűvé lett művészi munkái vannak össze-gyűjtve.

Az ősi nemesi kúriák közül kitűnik a barokstílusú Toldalagiház; a XVI. Lajos korabeli stílust utánozó Tischler- és a Szentgyörgyi-utcában a Teleki-ház.

Történelmi nevezetességű térsége a Póstarét, melyen az erdélyi fejedelemség korában számos országgyűlést tartottak. Ezek egy-kén választották meg II. Rákóczi Ferencet Erdély fejedelmévé.

Ezen a térségen, egy domb tövében áll az az 1874-ben fölállított obeliszk, mely azt a helyet jelzi, ahol az osztrák hadbíróság a Mack-féle összeesküvésben való részvétellel vádolt Török Jánost, Gálffy Mihályt és Horváth Károlyt 1854. márc. 14-én kivégeztette.

Marosvásárhely híres iskolaváros, könyvtárváros, diétaváros és

egyben a magyar élet nagy szellemeinek, muzsikusainak, íróinak, festőinek kiválasztott városa. Erdély patricius családainak, a Telekieknek, Keményeknek, Bethleneknek, Ugronoknak, Toldalagiaknak, Aporoknak kedves fészke. Benne él, buzog, cselekszik az ősi székely vér minden akarása, kitartása, reménysege, idők várása és idők teljesedése.

*

A város fölötti Somostetőről széttekintő előtt, csoda képen tárul föl a helyenkint 4—5 kilométerre szélesedő Marosvölgy minden szépsége. Túl a völgyön, a Mezőség letörpült, hullámosra kopott, suvadásos, tócsillámos vidéke terül. A mélyben a Marosra derékszögben futó szántók, rétek, apró erdőfoltok, ici-pici falvacskák, melyekben mióta újra magyar ég borult fölējük, verőfényesebbek a tájak, vidámabbak az arcok, ragyogóbbak a szemek, ízesebb a marosvölgyi kenyér és szárnyalóbb a dal!

Délnyugatra, a Maros félkörös kanyarjában, Keresztúr bádogtornya ütközik ki aombok közül. Valamikor, évezredek előtt itt vonult el a dáciai római tartomány északra vivő útvonala. Az út azóta régen elpusztult. A római légionáriusok emléke se él a tájon. De a község fölött romjaiba roskadva egy hajdani castrum maradványkövei utalnak a letűnt időkre és széthordott faragott köveiben, a vásárhelyi vár falában, ősi templomában, parányi székely házaiban éli új életét, ki tudja meddig?!

Az 1940. évi bécsi döntéssel megvont új országhatár a Marosvásárhelytől délnyugatra, mintegy 10 kilométernyire fekvő Nyárádtőnél szakítja le a történelmi Erdély és peremvidék körülbelül 60.000 négyzetkilométer kiterjedésű testét, hogy ezzel a magyarság nagy tömegeit, neves városainak, várainak, ásványi kincsekben gazdag vidékének jelentékeny részét kapcsolja el az anyaországtól.

*

Vidrászegnél a Maros átsziklik Maros-Torda földjére s Kutyfalváig határt szab Maros-Torda és Kis-Küküllő megyék között. A kiszélesült, de futásában megcsendesült folyó itt a Mezőség letörpült, suvadásos hegyei közé vájta medrét. Völgytalpa 300 méternyire van a tenger színe fölött, tehát esése eddig mintegy ezer méter.

Keresztúr szentpálnál megtekintjük az alig ezer lakost számláló falu szélén, közvetlenül a Maros kiszögelő magas partján épült kastélyt, melyet az erdélyi nemes családok egyik kiváló tagja: Haller István, Bocskay kedveltje, Rákóczy Zsigmond, Báthory Gábor, Bethlen Gábor és I. Rákóczy György fejedelmek nagybefolyású tanácsosa 1610-ben építtetett. A községtől délkeletre terül az a fennsík, melyen Báthory István fejedelem 1575-ben legyőzte ellenfelét, a fejedelmi székbe választó Békés Gáspárt, János Zsigmond erdélyi vajdáját és első tanácsosát.

Szent Páltól mintegy tíz kilométernyire fekszik Radnót. Forgalmas tutajkikötő, mert a Gyergyóból fát szállító tutajosok itt adnak egymásnak találkozózt s itt rakják át áruikat erősebb, nagyobb tutajokra. Közvetlenül a víz partján, egy bástyatornyos, hajdan víziárkos,

fölvonásúdas kastély uralja a tájat. Kapubálványa fölött a Bethlenek vasból ontott címere, a szában aranymal tartó koronás kígyó. A kastélyt a Báthoryak korában a Kendy-család bírta, melynek tagjait, hogy éles politikai ellentétek választották el egymástól, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a kerelőszentpáli csatában a két Kendy-testvér, Ferenc és Gábor, szemben állottak egymással. Ferenc, mint Báthory István fejedelem híve, Gábor, mint a fejedelmi trónra igényt tartó Békés Gáspár segítője. A Kendyek után a birtok egyre-másra cserélgette gazdáit. De egyik sem tudott megöröködni benne. Így jöttek egymásután a Bogátiak, Kornisok, kik közül Boldizsár háromszéki főkapitány, a család becsületét meggyalázó Báthory Gábor ellen összeesküvést szőtt, amiért vagyonát és Gyulafehérvár piacán fejét vesztette, Zsigmond öccse pedig a zsarnok uralkodó bosszúja elől Moldvába futott. A XVII. század harmadik tizedében I. Rákóczy György fejedelemé. Két évtizeddel később Rákóczy Zsigmondé, majd I. Apafi Mihály fejedelemé, ki 1665 és 1673-ban itt »politico-ecclesiasticai« gyűlést tartott. A XVIII. század elején a Bethlen-család birtokába került. Ezért van a fentebb említett címer ma is a főkapu fölött.

*

Mielőtt folytatnók marosvölgyi utunkat, egy kis kitéréssel járjuk végig egyik nagyobb mellékvizének, az Aranyosnak völgykörnyékét.

Torda-Aranyos-megye nyugati részében, a Bihari- és Gyalui-havasok között, az Erdélyi-Érchegység egy ritka érdekességű tagja ágazza be a vidéket: az Aranyosmelléki-hegység. A homorok, dolinák, szurdokok, barlangok, víznyelő lyukak, időszakos források, bűvő patakok, mészsírtek, tornyok, szakadékok, rengeteg erdők, vadregényes tájak és még vadabb mócok világa ez. A hegységnek egységes főgerince nincs. Tömegei erősen szakgatottak, bonyolultak és többnyire lakatlanok. Csúcsai meghaladják az ezer métert, sőt a hajdani leányvásáraitól híres Gaina, melyet a hegység kiindulási pontjának kell tekintenünk, 1486-, az Öreghavas (Muntye-mare) pedig, mint a hegység legmagasabb csúcsa, 1829 méter magasságot ér el.

Főfolyója a két ág összefolyásából keletkezett Aranyos. Ennek Nagy-Aranyos nevű ága a Bihar-hegységhez tartozó Piatra-Gaitore csúcsától északra, 1760 méter magasságban buggyan ki a hegy oldalából, míg a Kis-Aranyos a Nagy-Bihar (Kukurbéta) keleti oldalának 1396 méter magasságában bújjik ki a süppedő moha alól.

A Nagy-Aranyos folyásának középtáján egy jellegzetes havasi móc községet találunk: Szkerisorát. De csak annyiban mondhatjuk községnek, amennyiben egymástól puskalövérsnyire álló házaik egy közigazgatási körzetbe tartoznak. Lakosainak száma a hétézret meghaladja, de ez az egyébként jelentékeny tömeg a patakok völgyeiben, havasi legelők szélein, erdők tisztásain egymástól szétszórta és csak az Aranyos fővölgyében találni kisebb házcsoportot, mely magvat alkotja a több kilométerre nyúló községnek.

Amilyen anyagi nyomorúság között él az itteni nép, festői pon-